

مهم ترین مرکز اسناد و کتاب در ایران

مجید ضرغامی

کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران:

در مرکز تهران و قدیمی ترین دانشگاه ایران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران قرار دارد. این کتابخانه نقشی مهم در تحصیلات و زندگی تحقیقی بسیاری از دانشجویان و محققین ایفا می کند. همانطوری که از نام آن پیداست، این کتابخانه بر تمامی کتابخانه های دانشکده های مختلف دانشگاه تهران مرکزیت دارد.

تاریخچه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به ۴۰ سال قبل بر می گردد، یعنی حدود سال های ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۰، که با مجموعه اهداتی مرحوم «سید محمد مشکوة» شروع به کار می کند. کتابهای اهدایی مرحوم مشکوة در ابتدا در قسمت های دیگر دانشگاه جای می گیرند. فکر تأسیس کتابخانه ای که در محل متمرکز تمام مجموعه ها را جمع آوری کند در سال ۱۳۴۵ به فکر گردانندگان این دانشگاه می رسد. این طرح در سال ۱۳۵۰ جامه عمل می پوشد و امروز، این کتابخانه در فضایی بالغ بر ۲۰۰۰۰ متر مربع، قریب به ۵۰۰۰۰۰ جلد کتاب، ۱۷۰۰ عنوان نشریه، ۱۷۰۰۰ جلد نسخه خطی، ۹۰۰۰ میکروفیلم و ۷۰۰۰ نسخه عکسی و سیستم طبقه بندی کنگره آمریکا (LC) به نام «کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد» شکل گرفته است.

ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران که به خاطر بزرگی و وسعتش در محوطه دانشگاه تهران خودنمایی می کند. بناییست ۱۰ طبقه با تالارهای متعدد، و بخش های گوناگون که قسمت های مختلف این کتابخانه عظیم را خود جای داده است. کتابخانه ای که می رود تا به مهم ترین مرکز اسناد و کتب در ایران بدل بشود.

جدا از تالار «علامه امینی» که جهت برگزاری کنفرانس ها و سمینارها و مراسم مشابه اختصاص یافته است. تالار ایران شناسی «شیخ رشیدالدین فضل الله همدانی» برای جمع آوری کتب مرجع یا «Reference» در زمینه ایران و ایران شناسی اختصاص یافته است. «بخش خطی» از عمده ترین بخشهای این کتابخانه است. این بخش عمدتاً کارهای فهرست نویسی و ارزیابی نسخ خطی، طبقه بندی و ارزیابی اسناد قدیمی و هر آنچه ماهیت گنجینه ای دارد عهده دار است. این بخش بر اساس اهداء ۱۳۰۰ جلد کتاب

نفیس عالی در سال ۱۳۴۲ از طرف آیت‌الله مشکوة استاد الهیات دانشگاه تهران تاسیس شد. مسئول این بخش از کتابخانه در باب قیمت این کتابها، می‌گوید: «کتابهای آقای مشکوة از نفیس‌ترین کتابهای این کتابخانه است. بعضی از این کتابها بالغ بر يك ميليون تومان قیمت دارد و اگر ارزش این ۱۳۰۰ جلد برآورد شود شاید سر به میلیاردها تومان بزنند و این گذشت از طرف این افراد واقعاً قابل تقدیر است، بعضی‌ها شاید تمام سرمایه خود را در قالب يك مجموعه به مراکز فرهنگی اهداء می‌کنند.» پس از اهداء مجموعه دکتر مشکوة مجموعه دانشکده‌های ادبیات، الهیات، پزشکی، حقوق، مجموعه خطی امام جمعه کرمان «مجموعه آل آقا» به انضمام مجموعه «حکمت» در مجموعه خطی این کتابخانه جمع‌آوری شد. در گذشته در این بخش فیلم و عکس هم نگهداری می‌شد، اما اخیراً این بخش مستقل شده است. از دیگر اشخاصی که مجموعه کتب خود را به این کتابخانه اهداء کرده و یا فروخته‌اند مرحوم باستان‌راد، مرحوم سعید نفیسی هستند و به تازگی آقای جمالزاده نویسنده عالی‌قدر ایرانی نیز مجموعه کتب خود را به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران اهداء کرده است.

در حال حاضر بالغ بر ۱۵۰۰۰ جلد مجموعه نسخ خطی این کتابخانه را تشکیل می‌دهد که ۴۷۰۰ جلد از این کتاب مربوط به کتابخانه‌های دانشکده‌های دیگر است و با فهرست شخصی از کتابهای کتابخانه مرکزی جدا و تفکیک شده است. از شماره ۱ تا ۱۰۰۵۰ این مجموعه بر حسب شماره ثبت ورود کتاب به کتابخانه طبقه‌بندی شده، و بقیه کتابها به غیر از مجموعه کتابها امام جمعه کرمان و مجموعه حکمت براساس حروف کتابخانه‌ای دانشکده‌ای طبقه‌بندی شده است. مثلاً دانشکده الهیات مجموعه ۸۰۰ نسخه‌ای دارد که بر حسب قطع کتاب در سه قسمت ب، ج، د ثبت شده است. حروف «ب» برای کتابهای قطع رحلی، «ج» برای قطع وزیری و «د» قطع رقی است.

از دیگر خدمات این قسمت تشکیل کلاسهای عملی برای ۱۲ نفر از دانشجویان فوق لیسانس کتابداری با گرایش نسخ خطی در این بخش است. این دانشجویان با لیسانس‌های متفاوت در امتحان داخلی این کتابخانه قبول و به تحصیل و کار در کتابخانه مشغولند.

از کارهای مهم این دانشجویان در بخش نسخ خطی تهیه فهرست واژه موضوعی برای این کتابها است. هر يك از دانشجویان به اقتضای رشته تحصیلی خود - در دوره کارشناسی - بر روی یکی از مجادات پنجگانه فهرست نسخ خطی احمد منزوی به تحقیق و فهرست نویسی مشغول است.

این مرکز در حدود ۷۵۰۰ نسخه عکسی و ۶۷۰۰ میکروفیلم دارد که تماماً توسط مرحوم «مینائی» از روی کتابهایی که در ایران موجود نیست در کتابخانه‌های دانشگاه‌های مختلف کشورهای شوروی، آلمان، فرانسه، و... گرفته شده است. مجموعه «بیوقات»

دانشکده‌ای انجام می‌شود و برگه‌های فیش کتابها به دانشکده‌های مربوطه ارسال می‌شود.

بخش اسناد

یکی دیگر از بخشهای بسیار فعال این مرکز بخش اسناد است. این بخش که از يك اتاق كوچك با ۶ ميز بزرگ تشكيل شده (و با توجه به انبوه كتاب كه در تمام محيط آن به چشم می‌خورد، حتی جای ایستادن هم ندارد.) شامل كليه اسناد دولتی، پایان نامه‌های دانشجویان دانشگاه تهران و دانشکده علوم پزشکی است. در حقیقت بیشتر فعالیت این بخش مربوط به پایان نامه‌ها است. پایان نامه‌ها در این بخش پس از ثبت در دفاتر مخصوص (فارسی،

عکسهای سلطنتی- این بخش حدود ۴۰۰ میکروفيلم است که شامل ۱۵۰۰۰ عکس تاریخی از مشاهیر و بزرگان، علما و شخصیت‌های درباری است. از سوی دیگر تالار ایرانشناسی دارای ۸۰۰ جلد کتاب چاپی است که تماماً در زمینه ایران و ایرانشناسی است. این کتابهای مرجع تنها برای استفاده هیئت علمی و محققین است.

آسیب شناسی

بخش صحافی و مرمت این کتابخانه قرار است با اختصاص يك میلیون پوند انگلیس بودجه ارزی، دستگاههای آسیب شناسی و صحافی و قرنطینه را به تجهیزات فعلی این قسمت اضافه کند.

عربی، لاتین) فهرست نویسی توصیفی شده و بر حسب دانشکده‌ها طبقه بندی می‌شوند. «نمایه سازی» یکی دیگر از کارهای تخصصی این قسمت است. کتابداران متخصص این بخش در زمان تعیین موضوع پایان نامه‌ها، کلید واژه‌هایی برای خود استخراج کرده و از آنجائی که نمی‌توانند به میل خود از آنها استفاده کنند، این کلید واژه‌ها را با «تزاروسها»ی موجود تطبیق می‌دهند (تزاروس Thesaurus به طور کلی به معنی گنجینه یا مخزنی از دانش است. این مخزن عبارتست از وسیله کنترل و اصطلاحات که به کار برگرداندن زبان طبیعی مدرک به زبان مفید و نظام یافته - زبان دکومانتاسیون یا زبان اطلاعاتی - می‌خورد.) پس از انتخاب اصطلاح آنرا مستند می‌کنند تا ببینند اصطلاح انتخاب شده در تمامی تزاروسها یکی است یاخیر، اگر يك اصطلاح نبود به ناچار برای آنها کارت ارجاعی درست می‌کنند. لیست و زبان تزاروسهای موجود در این بخش به قرار زیر است:

باتعیه این دستگاهها باید تمامی نسخ خطی قرنطینه شوند تا آفات آنها از بین بروند و پس از ۲۴ ساعت به قفسه‌ها برگردند. در ایران از این روش که بهترین راه برای آفت زدائی نسخ خطی است و در تمامی کشورهای اروپائی متداول است تنها در کتابخانه مجلس شورا استفاده می‌شود.

تجهیزات فعلی این قسمت در حال حاضر برای چنین مخزن عظیمی از کتب خطی کافی نیست و بسیاری از ارزشمندترین گنجینه‌های فرهنگ بشری در حال نابودی است.

از دیگر بخشهای این کتابخانه بخش «فهرست نویسی لاتین و خدمات دانشکده‌ها» است. در این بخش کتابهای غیر انگلیسی خود کتابخانه مرکزی که الفبای لاتین دارند و کتابهای لاتین و انگلیسی دانشکده‌های دیگر فهرست نویسی می‌شوند. اینکار توسط متخصصانی در زمینه فهرست نویسی فارسی، فهرست نویسی آلمانی و فهرست نویسی فرانسه و کتابداران خدمات

۱ - INIS (انگلیسی) ۲ - Spine (انگلیسی) ۳ -
 Eric (انگلیسی) ۴ - Mesh (انگلیسی) ۵ - Dncsco (انگلیسی)،
 ۶ - Decd (انگلیسی و فرانسه - فارسی و فرانسه) ۷ -
 Ogroundl (انگلیسی، فرانسه، آلمانی، ایتالیایی، اسپانیایی) ۸ -
 اصطلاحنامه توسعه فرهنگی (فارسی انگلیسی).

هر پایان نامه با یک شماره مشخص می‌شود. این شماره‌ها در فرم جدید به ترتیب از یک شروع شده و تا آخر ادامه دارد. حدود ۱۵۰۰ پایان نامه از سال ۱۳۶۷ به بعد از دانشجویان فارغ التحصیل گرفته شده، در محل نگهداری می‌شود تا به راحتی قابل دسترسی باشد. در گذشته یک رشته پایان نامه آلمانی به این مرکز فرستاده می‌شد و هنوز هم ارسال آنها ادامه دارد. علاوه بر این جدیداً توسط بنیاد مستضعفان ایران در نیویورک، پایان نامه‌های دانشجویان ایرانی در آمریکا به زبان انگلیسی، به صورت رایگان ارسال می‌شود. چون بسیاری از پایان نامه‌های موجود تاکنون به چاپ نرسیده است و صرفاً به عنوان امانت در این بخش است، از گرفتن فتوکپی از روی این اسناد جلوگیری می‌شود. در این بخش برای کلیه اسناد کارتهایی تهیه شده است و هر پایان نامه نسبت به موضوع آن در چند عنوان طبقه بندی شده است.

مثلاً برای آب لوله کشی سیرجان، زیر عناوین سیرجان، روستا و آبرسانی طبقه بندی شده است. (البته قرار است این اطلاعات در آینده به وسیله کامپیوتر به دست آید) از مزایای این طرح این است که در خیلی از موارد خود مراجعه کننده نمی‌داند چه می‌خواهد و این تقسیم بندیها برای یافتن اطلاعات به کار می‌آید بخش اسناد، گنجینه‌ای بالغ بر ۲۰۰۰۰۰ پایان نامه و مقادیر بسیاری اسناد را در خود جای داده است.

سمعی و بصری

بخش سمعی بصری در حال حاضر - علاوه بر عکاسی - کار مهم تهیه عکس و میکروفیلم از نسخ خطی را نیز عهده دار است. بزودی وظایف جدیدی به فعالیت‌های این بخش افزوده خواهد شد. واحد سینما و ویدئو که از طریق فیلمهای سینمایی و تلویزیونی وظیفه آموزش دانشجویان را به عهده می‌گیرد. این واحد در آینده با کشورهای تولید کننده فیلم مبادلات برقرار می‌کند و با هماهنگی سازمان صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران نسخه‌ای از فیلم‌های آموزشی تهیه خواهد کرد.

۲ - واحد عکاسی: که گسترشی از واحد عکاسی موجود است. یکی از کارهای مهم این واحد تهیه میکروفیش خواهد بود. دستگاه‌های لازم برای این واحد در دست تامین است.

نشریات

یکی دیگر از قسمتهای مهم این کتابخانه بخش نشریات است. این بخش با ۳۴۰۰ عنوان نشریه لاتین و ۴۰۰۰ عنوان نشریه فارسی مشغول به فعالیت است. نشریات لاتین این بخش تا سال ۱۹۸۷

تماماً از «هاراسونیس» خریداری شده و نشریات ناقص در شرف تکمیل است. نشریات داخلی بیشتر اهداتی از طرف وزارتخانه‌ها است و از مجلات موجود یک نسخه خریداری شده و در زمان تکمیل صحافی می‌شود. علاوه بر این فهرست نشریات قدیمی کتابخانه‌های دیگر در این بخش موجود است و به مراجعین راهنمایی‌های لازم داده می‌شود. از طرفی مراجعین با در دست داشتن شماره نشریات موجود، نشریات قدیمی را در مخزن و نشریات جدید را در تالار مخصوص نشریات تحویل می‌گیرند. تالار اقبال لاهوری در طبقه دوم مربوط به این بخش است. از قسمتهای دیگر، بخش خرید، تهیه و سفارش است. این بخش کتابهای داخلی را از دو انتشارات «روزبهان» و «طهوری» تهیه کرده و از طرفی وزارت ارشاد یک نسخه از کتب چاپ شده را به این بخش اهدا می‌کند. کتابهای خارجی این بخش بیشتر از مرکز نشر دانشگاهی و نمایشگاه‌های موجود، تامین می‌شوند و مقداری هم مستقیماً خریداری می‌شود. انتخاب کتاب بر مبنای روش خاصی استوار نیست. اما بیشتر تأکید کتابخانه از دیر باز بر کتاب‌های شرق شناسی است.

فهرست نویسی فارسی و شرقی

بخش فهرست نویسی فارسی و زبان‌های شرقی از عمده‌ترین بخشهای کتابخانه، با ۱۱ نفر کتابدار تجربی و یک فوق لیسانس کتابداری، طبق قوانین فهرست نویسی انگلوا امریکن Anglo American به فهرست نویسی می‌پردازد. از جمله منابع انحصاری این بخش کتابهای چاپ سنگی و نایاب است که قدیم‌ترین آنها به ۱۱۰ سال پیش بر می‌گردد یعنی زمانی که این کتب در ایران شروع به چاپ شده است. این کتابها بر اساس قطع طبقه بندی شده و به علت شکنندگی زیاد کاغذ این کتب، به هیچ وجه آنها را به امانت

نمی‌دهند مجموعه چاپ سنگی این قسمت بالغ بر ۵۰۰۰ جلد است.

آقای «مانی» مسئول این قسمت که قدیمی‌ترین کارمندان کتابخانه است و از سال ۱۳۴۸ به این کتابخانه پیوسته است در مورد تعداد و چگونگی کتب می‌گوید: «طبق سرشماری سال ۱۳۶۴ در مخزن کتب فارسی (مخزن ۳) در حدود ۶۵۰۰۰ جلد کتاب موجود بود البته تعداد بسیار زیادی کتاب در این بخش فهرست نشده و به علت نداشتن نیروی کافی آنها را مثل انبار روی هم قرار داده‌ایم. ما نیروی کافی برای خدمات فنی نداریم. در سه ساله اخیر نیروهای کارآمد این کتابخانه به دلایل مختلف کتابخانه را ترک کرده‌اند. و از کادر قدیمی تنها من در این بخش مانده‌ام. در حال حاضر گنجایش مخازن پانصد هزار جلد است که پر نشده و شاید کل کتب این کتابخانه چیزی در حدود دویست تا دویست و پنجاه هزار جلد باشد.»

بخش امانت

در بخش «امانات» کتابخانه مرکزی در طبقه دوم، دو تابلو جلب نظر می‌کند که به طرز زیبایی حاشیه بندی شده و با خط زیبایی نگارش شده است. این دو لوحه در قطع بسیار بزرگ، دو نامه از «محمد بن عبدالمجید» سلطان عثمانی به پادشاه ایران، «فتحعلی شاه» و «محمد علی شاه» است و توسط آقای «حسنعلی غفاری» به کتابخانه اهدا گردیده است. این دو لوحه سند مربوط به قرن سیزدهم، دارای خط نسخ و تملیق معرب با عناوین و نشانه‌های زرین و سرلوح زرین و لاجورد، شنگرف، تشعبیر با گل و بوته زرین، میان سطور زرین و کاغذ استانبولی است. در یکی از این دو نامه تاریخ ۱۲۵۱ هـ. ق. و در ذیل آن «مهر دارالسلطنه ممالک محروصه علیه مسطنتنیه» به چشم می‌خورد. این دو لوح از اولین نقاطی است که نظر هر مراجعه کننده را جلب می‌کند. اما بخش امانت با ۱۱۰۰۰ نفر عضو دانشجو اولین بخشی است که هر کتابخانه با آن سروکار دارد. این بخش بوسیله کانال‌های بادی شماره کتاب را به مخازن در طبقات بالا می‌فرستد و به وسیله آسانسور مخصوص کتابهای درخواستی به پائین ارسال و کتابهای برگشتی را به بالا می‌برد. این بخش بوسیله ۱۰ کتابدار تجربی اداره می‌شود.

از دیگر تالارهای این کتابخانه تالار «ابوریحان بیرونی» است که به وسیله تابلوئی باخط چوبی زیبای کوفی در سمت راست قسمت ورودی طبقه دوم نمایان است. این تالار با ۱۸۰۰۰ کتاب مرجع برای دانشجویان و مراجعین در نظر گرفته شده است و بوسیله یک کتابدار تجربی اداره می‌شود. تالار «اقبال لاهوری» مربوط به قسمت نشریات است و با سیستم باز خدمت لازم را به مراجعین ارائه می‌دهد. تمام نشریات این سالن مربوط به همان سال بوده و هر ساله نشریات قدیمی به مخازن فرستاده می‌شود و بدین صورت نشریات روز در اختیار مراجعین قرار می‌گیرد. تالار

«علامه طباطبائی» نیز محل مطالعه آزاد این کتابخانه است. بخش نوارخانه زیر نظر جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران اداره می‌شود. این بخش که در محوطه پشت قسمت امانت قرار دارد شامل ارائه نوارهای کاست درسی (فارسی - انگلیسی - فرانسه - روسی - ایتالیایی - آلمانی) و غیر درسی (سخنرانیهای علمی، مذهبی، سیاسی، اجتماعی) است. همچنین ضبط سمینارها و کنفرانس‌های دانشگاه را عهده‌دار است. از دیگر کارهای این کتابخانه طرح اطلاع رسانی مشترک بین دانشگاه تهران و سازمان اطلاعاتی الهدی است. این طرح بر روی دیسکهای نوری یا CD - Rom - یکی از جدیدترین بدیده‌های اطلاع رسانی - کار می‌کند و تازه‌ترین اطلاعات کتابداری و اطلاع رسانی را به مراجعین ارائه می‌دهد. (لازم به یادآوری است هر دیسک نوری معادل ۳۰۰۰۰۰ صفحه کاغذ A4 ثبت اطلاعات می‌کند) کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با یک خط کامپیوتری با طرح فهرستگان کشور، مستقر در سازمان پژوهشهای علمی و صنعتی مرتبط است که متأسفانه در حال حاضر به علت مشکلات مخابراتی چند ماهی است از کار افتاده است. قرار است در آینده‌ای نه چندان دور تمام کتابخانه مرکزی را سیستمهای کامپیوتری اداره کنند. آقای صادق لو معاون کتابخانه مرکزی می‌گوید: «کتابخانه سخت پیگیر این مسئله است و قسمت زیادی از این کار انجام گرفته است.» وی در مورد کتابهایی که با مهر کتابخانه مرکزی در گوشه و کنار خیابان انقلاب فروخته می‌شود گفت: «خیلی از کتابهای نسخه مکرر را اهدا می‌کنیم و خبر نداریم چه می‌شود و مسئله دیگر اینکه در درگیری‌های اوائل انقلاب خیلی از منابع کتابخانه خارج گردیده، ما هیچ کنترلی بر آنها نداریم، شاید هم با توافقی فروخته شده باشد.»

این کتابخانه اقدام به چاپ نشریه‌ای با نام «کتابداری» کرده و تاکنون ۱۷ شماره از این نشریه منتشر شده است این دانشگاه هدف اصلی نشریه را «آشنا نمودن کتابداران و دانش پژوهان کشور به امور کتابداری» ذکر می‌کند.